

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.123-142>

УДК: 327”654”

© Володимир Фісанов¹

ДО НОВОГО РОЗУМІННЯ АСИМЕТРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ОСОБЛИВОСТІ ХХ І ХХІ СТОЛІТЬ²

Автор, використовуючи новітні методологічні підходи, проаналізував важливі аспекти асиметрії у міжнародних відносинах. Досліджені рівні асиметричної взаємодії та відбитовування у міждержавних відносинах в історичній ретроспективі, а у сучасній ситуації зокрема по лінії поки що асиметричних відносин КНР і США, реально зважаючи при цьому на асиметрію у багатьох вимірах російсько-української війни та її вплив у трансформованій системі глобальної й регіональної безпеки. Констатовано, що початок асиметричної російсько-української війни став точкою бифуркації для Євросоюзу у докорінному перегляді власної зовнішньополітичної стратегії в умовах тектонічного геостратегічного зламу. Постала проблема переосмислення, зокрема й геоекономічної ролі ЄС у сучасному глобальному, але й поки що схильному до фрагментації, світі.

123

Ключові слова: асиметрія у міжнародних відносинах, Карибська криза, КНР, США, російсько-українська війна, трансформація зовнішньої політики ЄС.

Towards New Understanding of International Relations Asymmetry: Features of the 20th and 21st Centuries³

The author, using the latest methodological approaches, analyzed im-

¹ Доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, E-mail v.fisanov@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6550-8903>.

² Дана стаття написана у межах здійснення аналітико-прогностичного проекту «Україна - 2022», започаткованого Кафедрою міжнародної інформації ЧНУ імені Юрія Федьковича навесні цього трагічного для усіх нас року.

³ This article was written within the framework of the analytical and prognostic project «Ukraine – 2022» initiated by the Department of International Information of the Yuriy Fedkovych National University in the spring of this tragic year for all of us.

portant aspects of asymmetry in international relations. The levels of asymmetric interaction and repulsion in interstate relations in historical retrospect, and in the current situation in particular along the lines of the still asymmetric relations between the People's Republic of China and the United States, have been studied, while realistically taking into account the asymmetry in many dimensions of the Russian-Ukrainian war and its influence in the transformed system of global and regional security

It is emphasized that the beginning of the asymmetric Russian-Ukrainian war became a bifurcation point for the European Union in a fundamental revision of its own foreign policy strategy in the conditions of a tectonic geostrategic break. There was a problem of rethinking, in particular, the geoeconomic role of the EU in new global, but still prone to fragmentation world.

Keywords: *asymmetry in international relations, Caribbean crisis, China, USA, Russian-Ukrainian war, transformation of EU foreign policy.*

124 — **Постановка проблеми.** Фактор малих і середніх держав, який досить серйозно впливав на систему міжнародних відносин, завжди так чи інакше давався взнаки. Згадаємо хоча б Бельгію для Франції періоду Першої світової війни або ж Кубу для СРСР. Сьогодні таке можна стверджувати про Тайвань у контексті зовнішньої активності США у регіоні Індо-Пасифіки.

У сучасних умовах, коли відбувається дуже важливий перерозподіл насамперед геоекономічних впливів у міжнародних відносинах жодна з малих і середніх держав не може вважатися *res nullius*.

Мета запропонованої статті з'ясувати певні рівні асиметричної взаємодії та відштовхування у міждержавних відносинах в історичній ретроспективі, а у сучасній ситуації зокрема по лінії поки що асиметричних відносин КНР і США, реально зважаючи при цьому на асиметрію у багатьох вимірах російсько-української війни та її непересічний вплив у трансформованій системі глобальної й регіональної безпеки з можливою перспективою подолання кризи, її наслідків через 15-20 років.

Аналіз досліджень та публікацій. Тематика асиметрії у міжнародних відносинах була і залишається однією з обговорюваних у середовищі учених та експертів. Один з сучасних дослідників міжнародної асиметрії Брентлі Вомак (Brantly Womack) таким чином охарактеризував асиметрію геополітичного примусу: «з часів класичного поведінкового визначення Роберта Даля «А має владу над В у тій мірі, в

якій він може змусити В зробити те, чого той інакше не зробив би» [Womack B., 2016]. Запропонований підхід цілком доречний при аналізі сучасних атак терористичного примусу РФ стосовно України з метою подальшого прийняття умов держави-агресора.

Особливості концепту асиметрії у політичній науці досліджував вітчизняний учений Ігор Дерев'янка [Дерев'янка І., 2019, с.71-72]. Автор зазначив, що у більш загальному сенсі асиметрію розглядають як поняття, що «відображає порушення симетрії, рівності, гармонії, відносної стійкості, пропорційності і співрозмірності між окремими частинами цілого».

Підкреслимо, що сам термін «асиметричні відносини» на початках мав військово-стратегічне значення і застосовувався у розробках Пентагона ще у добу «холодної війни» і значно пізніше був введений в обіг міжнародної політичної науки. До речі, вже у 70-і роки розглядався сценарій можливого ведення асиметричної війни з таким, здавалося б, симетричним суперником як ССРСР.

Цікаво, що ще у 2005 році в Україні відбувалася міжнародна конференція «Асиметрія міжнародних відносин» з наголосом на досягнення більшої енергетичної незалежності та безпеки для нашої країни. Це був певний підсумок 5-річної програми підвищення кваліфікації політичних аналітиків у сфері вивчення та оцінки асиметричних відносин між державами на прикладі Канади і США. З канадського боку її керівником був відомий канадський історик Орест Субтельний, а з українського – заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень Григорій Перепелиця. Один із засадничих висновків експертів полягав зокрема у тому, що найближчим десятиліттям США «не матимуть симетричного суперника, який кинув би виклик американській наддержаві» [Щербак Ю., 2005]. Проблемні питання сучасної асиметрії у міжнародних взаєминах знайшли відображення у колективній монографії українських учених, де зокрема підкреслено, що саме вона відображає «різні рівні ієрархії» на міжнародній арені [Асиметрія..., 2005, 25].

Вітчизняний дослідник Максим Розумний, використовуючи аналіз кейсу російсько-українського конфлікту у Криму і у Донбасі, визначив кризовий потенціал асиметрії на субрегіональному рівні. Використавши структуралістську парадигму, експерт цілком слушно підмітив, що ієрархічні взаємозалежності та вертикально-горизонтальні протистояння виконують у сучасній світ-системі іноді роль

балансів та інструментів регуляції, іноді ж є стимулом розвитку та загроз [Розумний М., 2015, 29].

Характер та особливості асиметричного розвитку американо-мексиканських відносин досить детально проаналізував згадуваний київський дослідник Ігор Дерев'янка, який зауважив: в американських політичних колах Мексику сприймають в основному тільки з точки зору економічної співпраці, оскільки вона «не здатна кинути виклик могутності США або поставити під сумнів можливість односторонніх дій». У політичному сенсі ж Мексика у відносинах з Вашингтоном – це такий собі політичний карлик. Посол США у Мексиці 1993–1997 рр. Джеймс Джонс писав з цього приводу таке: «Проблема з політикою США щодо Латинської Америки в цілому, і в тому числі Мексики, полягає в ігноруванні і відсутності уваги до цих відносин, крім випадків коли нам щось потрібно – тоді ми поводи-
мося як зверхній партнер, на відміну від справжнього партнерства» [Дерев'янка І., 2019]. До речі, український експерт слушно вважає, що поняття асиметрії «виражає граничний випадок відносин нерівності суб'єктів, коли всі їхні властивості не збігаються».

126

І завершимо баченням проблематики асиметрії Насімом Талебом, який зауважив, що з часів Сенеки, котрий один з перших описав логіку асиметрії, саме вона є «в основі самого життя» і залишається «ключем міцності і антикрихкості». Дослідник вводить поняття сприятливої асиметрії, коли той хто має справу з крихкістю здобуває плюсів більше, ніж мінусів і, навпаки, «несприятливої асиметрії», коли мінусів значно більше, ніж плюсів [Талеб Н., 2022, сс.139,144].

Отже, навіть короткий огляд наукової літератури засвідчує неабияке значення концепту «асиметрія» для надскладного комплексу МВ першої третини ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. Середина і кінець ХХ століття ознаменувався подіями, котрі, як здавалось, не становили загрози усталеному двополюсному порядку доби холодної війни, хоча і мали значення, викликаючи певні флуктуації на геополітичній периферії. Тоді багато хто вважав, що соціалізм, подолавши кризу сталінізму, продовжує крокувати земною кулею. Згадаємо хоча б перемогу Кубинської революції (1959), яка, до речі, на початках вряд чи могла вписатися у канони соціалізму, а радше «схилилася» до витоків анархо-синдикалізму. Маяком соціалізму у берегів Америки у меседжах радянської пропаганди Куба стала значно пізніше.

Трохи іронії та гумору у зв'язку з риторикою кубинської революції. Відомий політичний анекдот про пересічного кубинця Пепіто, який виграв міжнародний конкурс анекдотів і разом з Фіделем летить за премією до Нью-Йорку. Пепіто виходить з літака першим, і його негайно оточує юрба журналістів, які запитують: «Це Ви Пепіто, який розповідає байки?». [“Usted es Pepito, el de los cuentos?”]. На що він відповідає: «Я – Пепіто, але я розповідаю анекдоти, а ось той високий бородач, який іде за мною, – це він розповідає байки кубинському народові» [Yo soy Pepito, el de los chistes. Y el de los cuentos es aquel barbudo grandulón que viene detrás de mí”] [Архипова А., Александрес М., 2014, с.153].

Отже, час перейти до заявленої мною теми асиметрії у міжнародних стосунках. Як розуміє асиметрію Насім Талеб? Він пише про неї як про вкрай мінливе співвідношення між наслідками доброго і поганого. Якщо застосуємо ці підходи до радянсько-кубинських відносин, то побачимо, що у 1960-1962 роках стосунки обох акторів можна кваліфікувати як асиметричний (нерівноправний) діалог і союз між Кубою та ССРСР, проте часом досить взаємовигідний. Нерівноправні відносини означають, що у взаємодії між країнами одні виграють більше, ніж інші, через відсутність симетрії у співпраці. У світі торгівлі та фінансів це може бути терпимо, але у сфері міжнародної безпеки це не так, оскільки будь-яка співпраця породжує залежність та вразливість. Зрозуміло, що у такій ситуації вигоди можуть бути несумірними із зусиллями. Хрущов намагався подолати цим асиметричним союзом з Фіделем існуючу асиметрію ССРСР у ядерній зброї зі США, переконуючи усіх у тому що Радянський Союз виробляє ракети «як сосиски». Однак іміджеві збитки Кремля, мабуть, були більшими, аніж здобутки.

Подібна асиметрична співпраця у роки холодної війни дозволила Нікіте Хрущову, увійшовши в антиколоніальний раж і використовуючи риторичку соціалізму, вести удаваний наступ на Захід чи то у Берліні як геополітичному балансиру (1961), чи влаштувавши Карибську кризу (1962). Радянський лідер хизувався тоді перед членами Політбюро: «Американці кажуть, потрібно демонтувати ракетні установки на Кубі. [...] Те, що американці перелякалися, немає сумніву, мабуть, Кеннеді спав з дерев'яним ножом». На запитання А. Мікояна – «чому з дерев'яним?», Хрущов, шуткуючи, каже, коли людина перший раз

виходить на полювання, на ведмедя, вона бере з собою дерев'яного ножа, щоби очищати штани було легше» [Президиум, 2004, с.621].

Проте, Хрущов, як і Кеннеді, пройшовши війну, пам'ятав її жахи і тому ставав трохи серйознішим коли йшлося про можливості її розв'язання. На одному з засідань він визнав: «Трагічне – вони можуть напасти, ми відповімо. Може вилитися у велику війну» [Президиум, 2004, с.617]. Підкресливши підвищення ролі Куби («ми зараз зробили Кубу країною світового фокусу»), Хрущов однак, з притаманним йому авантюризмом і відзначаючи асиметрію взаємин з Гаваною, додав: «Слід грати, а не відіграватися, не втрачати голови. Ініціатива в наших руках, не потрібно боятися. Розпочали і злякалися. Нам воювати не вигідно. Не від Куби залежить майбутнє, а від нашої країни» [Президиум, 2004, сс. 621, 622].

128 — З точки зору внутрішньої політики кубинську революцію можна було б назвати ексклюзивною «революцією розвитку», яка на початках була асиметричним революційним рухом меншості. Як відзначав Фідель Кастро у кінці у 1955 р. у маніфесті №1 щодо «Руху 26 липня» він є не політичною партією, а рухом і його «керівництво є колегіальним і таємним, що складається з людей, які мають залізну волю, імена яких не заплямовані минулим. ...Це буде, крім усього, революція народу, здійснена кров'ю і потом народу» [Бородаєв В., 2010]. Однак емоційність та модель сприйняття революції 1959 року на Кубі як результату втілення революційних мрій однієї людини-харизматика не у змозі пояснити усю складність цієї карколомної події у сітці історичних координат. Дехто з експертів вважав революцію «селянським повстанням, керованим сином представника заможного середнього класу», яка згодом перетворилася у «пролетарську диктатуру». Цікаво що революція була очолена Фіделем – випускником Єзуїтського елітного коледжу Белен та юридичного факультету у Гавані.

До речі, селянською революцією, подібною до Китайської, вважав її Жан-Поль Сартр, який написав 16 нарисів у «Франс суар», а Симона де Бовуар вважала її наслідком «міського повстання дрібної буржуазії».

Економічні ж реалії були зовсім не такими як її змальовували пізніше комуністичні пропагандисти. В одній з більш адекватних книг того часу відзначалося, що Куба була 5-ою в Латинській Америці за рівнем промислового виробництва та за рівнем життя, а режим Фульхенсіо Батисти спирався до свого падіння на кубинських інте-

лектуалів та середній клас. Її автор Теодор Дрепер, до речі, вихідець з України, наводить такі дані – 1 автомобіль припадав на Кубі на 39 осіб, тоді як в Аргентині на 60, а у Мексиці на 91 особу. 1 радіоприймач на 5 мешканців – це 2 місце після Аргентини (1 радіо на трьох). Рівень життя у містах був такий же високий як в Італії чи Японії.

З іншого боку, можливість перемоги соціалістичних ілюзій живила практика антиколоніальних рухів. До прикладу, історична перемога В'єтнаму, який завдав нищівної поразки французам у Д'єнб'єнфу (весна 1954). Дійсно це була вирішальна битва Першої Індокитайської війни, яка визначила поразку французьких колоніальних військ. «В'єтмінь» (Ліга боротьби за незалежність В'єтнаму) наніс французам нищівного асиметричного удару. До того ж, Франція зазнала й серйозні репутаційні втрати – власне, її міжнародний вплив тоді впав майже до нуля. Підсумком битви стали переговори у Женеві та підписання угод, які поклали край французькій військовій присутності у В'єтнамі.

Згодом був ще внутрішній асиметричний виклик усередині, як би ми сьогодні сказали, колективного Заходу – «ліві» ідеї і практики молодих анархістів у Західній Європі і США, які породили 1968 рік як політичне та культурне явище. Причому такі рухи мали підживлення з боку «лівацьких» практик Мао Цзедуна під час «Великої пролетарської культурної революції». Дійсно, вплив маоїзму і троцкізму, скажімо, у тій же Франції був настільки великий, що автор цих строк ще у 90-і роки бачив на одній з автобусних зупинок в Ельзасі політичний плакат із зображенням Мао Цзедуна.

Мабуть, годі занурюватися у спомини і ретроспективу кінця 90-х: перекинемо місток у бурхливе сьогодні. Починаючи з двохтисячних тільки лівині оглядачі та експерти не зачіпали тему підйому Китаю як світового центру сили. Проте, щоб там не казати, реальне набуття ваги співставної зі США можливе лише через років 30-40.

У наш час КНР швидше середньоваговик поміж наддержав, точніше однієї наддержави, якою усе ще залишається Америка. Насправді, США поки що у змозі, незважаючи на усі регіональні суперечності вибудовувати/підтримувати з Пекіном конкурентні асиметричні відносини. Ось які думки висловив з цього приводу Майкл Мазарр (Michael Mazarr), провідний експерт корпорації RAND. Воєнно-стратегічна конкуренція 2-х акторів, з його погляду, обмежена через те, що військові амбіції Китаю, «навіть у їх найбільших масшта-

бах, не мають жодної перспективи загрозувати життєво важливим інтересам США». Захоплення китайськими військовими Тайваню було б трагедією і злочином, і Сполучені Штати не повинні підтримувати примусовий контроль Пекіна над островом, але «це не загрожуватиме існуванню Сполучених Штатів». Навіть військова гегемонія Китаю у Південно-Східній Азії, вважає Мазарр, якби вона не зашкодила свободі дій США і союзників, «не представляє нічого близького до екзистенційної загрози» [Mazarr M., 2021].

Не відкриємо тут якихось таємниць, коли зауважимо, що подібна асиметрія у відносинах зі США не влаштовує китайське керівництво і воно намагається наростити мускули. Декілька років тому у Пекіні були продемонстровані найновіші китайські озброєння – міжконтинентальна балістична ракета (МБР) Dongfeng-41 (DF-41) та гіперзвукова балістична ракета середньої дальності Dongfeng-17 (DF-17). При цьому МБР DF-41 може бути модифікована для несення гіперзвукової платформи, оснащеної звичайним або ядерним зарядом. Згідно з доповіддю комісії Конгресу США, розробка DF-41 значно збільшує ракетну ядерну загрозу для материкової частини США. Сьогодні також Китай вже сформував власну ядерну тріаду і активно нарощує виробництво збройового плутонію. Однак КНР, мабуть, ще довгі роки залишатиметься регіональною воєнною потугою.

130

—

Аналітики корпорації RAND у доповіді *Understanding Influence in Strategic Competition with China*, присвяченій становищу КНР на світовій арені, визнали наявність у Пекіна серйозного економічного впливу. У документі зокрема зазначалося, що головним козирем Китаю є його економічна міць. Для Китаю найбільш ефективним важелем впливу на треті країни є можливість пропонувати їм торгівельне та інвестиційне партнерство – і це відіграє більш важливу роль, ніж прямі загрози військового характеру чи просування китайської політичної моделі [Understanding Influence, 2019].

Представник «агресивного неореалізму» Джон Міршаймер з університету Чикаго, відомий своїм консерватизмом, був поміж тих опитаних *Foreign Affairs* експертів, котрі були абсолютно не згодні з ідеєю, ніби американська політика стала занадто ворожою стосовно Китаю. В одній із статей він писав: «У всіх великих держав, і не важливо, демократичні вони чи ні, практично немає іншого вибору, окрім як конкурувати за владу, і, по суті, це гра з нульовою сумою». Зрозуміло, що для американо-китайських відносин наслідки вигля-

датимуть сумними: Китай неминуче бажатиме розширення своєї влади, а в Америці немає іншого вибору окрім стримування. Якщо в однієї країни більше влади, тоді конкуруюча країна має неминуче менше. Подібний незбалансований, асиметричний світ завжди конфліктний [Mearsheimer J., 2021]. Глобальне американо-китайське суперництво невідворотне, проте «дійсно глобальним» і «двополюсним» воно стане не завтра.

Свого часу (в кінці 70-х років XX століття) В'єтнам, маневруючи між ССРСР і КНР у боротьбі за домінування в Індокитаї, намагався грати у глобальну стратегію. Зрозуміло, Китай був противником домінування у регіоні ССРСР і у кінцевому рахунку це призвело до китайсько-в'єтнамської війни. ССРСР намагався утворити довготривалий асиметричний союз з соціалістичним В'єтнамом. Як відзначає Вомак, обидві сторони – і Китай, і В'єтнам помилялися у баченні й тлумаченні один одного. Більше того, їх хибні тлумачення мали певну взаємодоповнюваність. «В'єтнамці дивилися на Китай так, ніби Китай – це великий В'єтнам... Китайці ж розглядали В'єтнам як невеликий Китай – державу, керовану великими стратегічними міркуваннями». Один з відомих китайських вчених сказав з приводу сприйняття Китаю у В'єтнамі: «Професоре Вомак, ви, американці, маєте справу з Китаєм протягом двохсот років? Ми, в'єтнамці, маємо справу з Китаєм протягом п'яти тисяч років. І якщо ми дізналися одну річ, яку ви повинні знати, так це те, що Китай – незрозумілий!» [Womack B., 2016].

Геостратегічним інструментом стримування Китаю для США має стати створювана Вашингтоном система Quad. Як відзначили експерти Кай Хе і Мін'янг Лі, аналізуючи перспективне американо-китайське суперництво у регіоні Індо-Пасифіки, географічне поняття «Індо-Тихоокеанський регіон» існує протягом десятиліть. Проте, як політична та стратегічна концепція, вона з 2010 року поступово утвердилася у зовнішньополітичному лексиконі деяких країн, особливо Австралії, Індії, Японії та США. Однак, схоже, Китай не має бажання ідентифікувати себе як частину Індо-Тихоокеанського регіону. Більш того, китайські лідери вважають, що Індо-Тихоокеанська стратегія (Quad) під керівництвом США спрямована на стримування зростання Китаю. Хоча «битву» між двома географічними поняттями «Індо-Тихоокеанський регіон» та «Азіатсько-Тихоокеанський регіон» можна буде досить легко врегулювати у майбутньому:

стратегічне змагання США та Китаю тільки розпочалося [Kai He, Mingjiang Li, 2020].

Повернемося тепер обличчям до Європи – комуністичний Китай у сучасній міжнародній асиметрії був і залишається радше перманентним суперником, аніж стабільним партнером для Євросоюзу. Ось яка спільна політична позиція стосовно КНР висловлена у засадничому документі Ради Європейського Союзу «Стратегічний компас безпеки та оборони», прийнятому 21 березня 2022 року – через місяць після початку російсько-української війни: «Китай є партнером у співпраці, економічним конкурентом і системним суперником. З Китаєм ми можемо вирішувати такі глобальні проблеми, як зміна клімату. Китай дедалі більше бере участь у регіональній напруженості та втягується в неї. Асиметрія відкритості наших ринків і суспільств призвела до зростання занепокоєння щодо взаємності, економічної конкуренції та стійкості. Китай, як правило, обмежує доступ до свого ринку і прагне просувати свої власні стандарти у всьому світі. Він проводить свою політику, в тому числі через зростаючу присутність на морі та у космосі, а також за допомогою кібер-інструментів і демонструючи гібридні тактики. Крім того, Китай суттєво розвиває свої військові засоби і прагне завершити загальну модернізацію своїх збройних сил до 2035 року, впливаючи на регіональну та глобальну безпеку. Розвиток та інтеграція Китаю в його регіоні і у світі в цілому знаменуватиме решту цього століття» [A Strategic Compass, 2022].

132

Декілька зауваг про можливості авторитарного технологічного прориву Китаю. Оскільки китайська економіка зростала в геометричній прогресії протягом останніх кількох десятиліть, зростає її здатність підтримувати технологічні інновації. Джошуа Фітт, науковий співробітник Програми безпеки Індостихоокеанського регіону в Центрі нової американської безпеки, описує таку стратегію як «цифровий авторитаризм». Отже, це частка стратегії Пекіна щодо покращення цифрових інструментів не тільки національної влади, а також нормалізації неліберального використання технологій та оснащення іноземних урядів інструментами для відтворення аспектів авторитарної моделі управління використовуваних компартією Китаю.

Китайський уряд допомагав зокрема навчити поліцейські відділи у десятках країн тому, як використовувати китайські технології для досягнення неліберальних цілей, а також надав іноземним урядам в Індостихоокеанському регіоні інструменти для кодифікації не-

ліберальних цифрових норм у внутрішньому законодавстві. Китай також експортує ідею про те, що відкритий Інтернет не є передумовою для накопичення економічних переваг, і навіть може стати перешкодою для зростання. Отже, державам, які прагнуть демократичного розвитку слід у короткостроковій перспективі розробити ефективні, асиметричні інструменти протидії «новому різновиду високотехнологічного іллібералізму» (new breed of high-tech illiberalism) [The Future of the Digital Order, 2021].

Роль і впливи України у сучасному, поки що асиметричному протистоянні Китаю і США немовби не проглядаються. Однак це не зовсім так. Україна сьогодні – це дійсно ключова держава (pivotal state) у протистоянні підйому Східного авторитаризму – тандему РФ-КНР. Ще у 90-і роки США розраховували, що Росія з часом, набувши демократичних рис, зможе стати протиположною Пекіну, таким собі «лейтенантом США» на обширах Євразії. Сьогодні подібний проект зійшов у глибоку тінь. Ось як висловився щодо очікувань колективного Заходу стосовно російської поведінки на початку 2021 р. представник Фонду Карнегі у Москві Дмитрій Тренін: «Захід не зацікавлений у тому, щоб Росія була великим, самостійним суб'єктом. Захід міг би бути зацікавленим у тому, щоби Росія стала асоційованим членом західного співтовариства після кардинальних внутрішньополітичних змін у самій Росії – певною подобою до України. Напевно, у цьому міг би бути інтерес Заходу» [Асиметричная Антанта, 2021].

133

Отже, роль дієвого інструмента «визнаної» світової моделі демократії виконує сьогодні в Євразії, у трагічній ситуації війни, саме Україна.

Нагадаю, що Україна у добу після розпаду СРСР усе більше ставала асиметричним викликом РФ і згодом перетворилась, без перебільшення, у ключову державу для оновленої субрегіональної системи європейської безпеки. Однак, починаючи з каденції Л. Кучми, заяви офіційного Києва щодо прагнень України приєднатися до колективного Заходу сприймалися у США та і в європейських країнах швидше як геостратегічний маневр, аніж реальна політична мета. Тим більше що ні внутріполітична ситуація, ані зовнішній крен України у бік Москви не викликали довіри зі сторони західних політиків. Фактично Україна до лютого 2022 р. залишалась блідим об'єктом складної й неоднозначної Great Game поміж «рухливих руїн» на тлі півзруйнованої системи советизму.

У нових геостратегічних умовах констатуємо, що путінський режим розпочав свою останню асиметричну «колоніальну війну» в Європі (на кшталт подібних воєн XVIII-XIX століть), а Україна веде цю війну не просто за власне існування, а за самостійну соціокультурну ідентичність та європейську ідентифікацію. Адже саме колоніальний погляд на Україну протягом довгого часу визначав її історію і, як вважає Тімоті Снайдер, заважав близьким і далеким сусідам побачити і сприйняти реальну Україну. І те, що зараз українське питання обговорюється з позиції самої України, є величезна заслуга найперше українського війська та громадянського суспільства [Армія зробила Україну, 2022].

134

У середньостроковій перспективі маємо розробити для усього нашого соціуму українськоцентричну асиметричну геостратегію для регіону Центрально-Східної Європи, особливо, у воєнно-політичному сенсі. Ідеться насамперед про те, що після Бучі, Ірпеня, Маріуполя ми не можемо допустити більше щоби будь-коли у майбутньому війна велася на території власне України. Наша країна не повинна відігравати роль експериментальної біфуркаційної точки, навколо якої б знов розгорталася Great Game за участю старих або ж нових геостратегічних акторів. Тобто, упродовж майбутніх 15-20 років Україна разом із Польщею має стати дієвим суб'єктом МВ, тим атрактором, котрий спроможний об'єднувати навколо себе в якості магніту – економічно, соціально і політично усіх зацікавлених сусідів від Балтики до Чорного моря.

І ще один важливий момент, котрий вартує особливої уваги. Україна має стати, якщо можна так сказати, прозелітом Демократії у непростому регіоні ЦСЄ. Європейська ідея та практики демократії мають бути нерозривно поєднані у нашій державі. Я колись наводив думку Дені де Ружмона щодо ролі середніх і малих держав: «Мала держава існує, щоб у світі був зелений куток, де б якнайбільше мешканців могли насолоджуватися статусом громадянина. Мала держава не має нічого, окрім правдивої та реальної свободи, якою вона повністю компенсує в ідеальному плані навіть могутність великих держав» [Фісанов В., 2010, с.12]. Однак цей зелений куток має бути надійно захищеним і креативним, зауважимо ми сьогодні. Тим більше, що Україна сусідує не з одним путінським авторитарним режимом, а з декількома – Білоруссю, Туреччиною і навіть Угорщиною, яка усе ще балансує на межі. Отже, Україна та українці мають бути своєрід-

ним взірцем для сусідів, відмовляючись від пут неокolonіалізму та макіавелізму і торуючи власний непростий шлях до Європейської демократії.

Головне сьогодні сформувавши нове покоління молоді, яке дійсно буде підготовлене для європейської дії та керуватиметься християнськими і гуманістичними цінностями. Ми маємо докорінно змінювати нашу освітню систему, яка багато у чому ґрунтована на організаційних і ментальних засадах сталінсько-брежнєвської моделі. І у цьому сенсі нас ще «очікує» власний 1968 рік. Антиінтелектуалізм як загроза демократії та свободі, хоча б поміж мислячої верстви соціуму, має бути подоланий. Інтелектуали поки що знаходяться в асиметричній і, головне, пригніченій позиції.

У більш широкому сенсі можна передбачити, що «старий», звичний глобалізм терпить поразку і на порядку денному певним чином розвивається нова фрагментація світу. Однак, зрозуміло, у стратегічній перспективі вона має бути певним чином подолана.

Як підкреслено у спеціальному меморандумі для ЄС з промовистою назвою «Трансформаційний момент», до початку російсько-української війни критики зазначали, що ЄС був занадто слабким у системному сенсі: його характеризувала нездатність досягти консенсусу між 27 державами-членами та підтримати. слова силою, якщо потрібно. До 2022 року «геополітичний поділ» Євросоюзу характеризувався трьома таборами країн, які визначали його відносини з Росією – «воїни холоду», до складу яких входили Польща та країни Балтії, «троянські коні», до складу яких входять Угорщина, Кіпр, Болгарія та Греція, та третя група, потужні «голуби», Німеччина і Франція. Однак 24 лютого 2022 року стало поворотним пунктом. Досягнуто, мабуть, оновленого консенсусу щодо небезпеки, яку являє собою путінська Росія для ЄС і заради його майбутнього процвітання слід включити ефективні механізми захисту, діючи у багатьох напрямках «більш проактивно» [A transformational moment?, 2022].

Дійсно, завершується постбіполярний антракт. Як слушно зауважив публіцист Хоакін Алмунія (Joaquín Almunia), тепер ми, на Заході, повинні розглянути, що стане з інституційним порядком після холодної війни (post-Cold War institutional order). Примітно, що він використав для своєї статті назву відомого роману-антиутопії Олдоса Гакслі «О, Дивний новий світ» (Brave New World). Говорячи про День Європи у 2022, автор пише, що це «перший День Європи у принци-

пово зміненому світі, з новим і абсолютно іншим розумінням того, чим дійсно є Європа і що Європа означає» сьогодні. Адже протягом останніх 15 років ЄС пережив численні екзистенційні кризи, але російське вторгнення в Україну «попередило європейців про крихкість Європи як інституційної конструкції» (the fragility of Europe as an institutional construct), а також про «роботу зловмисних сил на Сході, які використовують усі засоби щоби підірвати його базові цінності» [Almunia J., 2022].

У вже наведеному тут документі Ради ЄС «Стратегічний компас» війну Росії проти України охарактеризовано як «тектонічне зрушення в європейській історії» (tectonic shift in European history). Проте, безкомпромісно зауважено, що внаслідок карколомних подій ЄС як ніколи «єдиний перед обличчям неспровокованої та невинуватої військової агресії Росії проти України», яка грубо порушує міжнародне право та принципи Статуту ООН і підриває європейську та глобальну безпеку та стабільність [A Strategic Compass, 2022].

136

— Нещодавно я звернувся також до аналізу європейської ситуації, здійсненому у Французькому інституті міжнародних відносин (IFRI). Дозволю тут навести деякі цікаві тези однієї публікації. Ось вони.

Російсько-українська війна і Українське питання ставить під «сумнів саму основу побудови Європейського Союзу». Чи спроможний буде ЄС у майбутньому залишитися «громадянським утворенням», поєднавши усіх охочих і спираючись лише на політичну та економічну взаємозалежності, маргіналізуючи таким чином антагоністичні логіки розвитку. Більш того, сучасна українська трагедія жорстоко проливає світло на банкрутство ілюзій економістів після завершення холодної війни. Адже, насправді, ні відкриття ринків, ні збільшення обмінів, і, навіть, відкрита інформаційна економіка не створюють демократії. «Ілюзія була прекрасною – Німеччина зробила її серцем свого ренесансу. Але вона вже підірвана Китаєм і з тріском руйнується у Москві». Тупик відображається також у тому, що єдиною зброєю, яку ми, європейці, маємо для боротьби з кризою, є нескінченна послідовність «пакетів» санкцій з дуже відносним стратегічним ефектом. Якщо війна є «продовженням політики», то це також її кінець [Editorial, 2022]. Зрозуміло, що з геостратегічних розрахунків не варто виключати поки що асиметричний китайський фактор. Як вважає Директор впливого Центру для Європейської реформи (The Centre for European Reform) Чарльз Грант, війна в Україні «легко може

тривати довго». І якщо у цій ситуації Китай усе-таки вирішить стати поряд із Росією, Захід, ймовірно, відповідь жорсткими санкціями (навіть якщо деякі європейці не бажають їх застосовувати) щодо торгівлі, інвестицій та технологій. Світ при цьому був би менш багатополарним і більш розділеним на два ворогуючих блоки. Ланцюги постачання скоротяться і це зашкодить торгівлі й зростанню. У Пекіні є голоси, які дивляться на цю перспективу з певною тривогою, але поки що вони мовчать. Тим часом європейці мають зробити усе можливе, щоб переконати Китай «не занадто тісно сплутуватися з Путіним» (too closely entangled with Putin). Нова холодна війна «не піде на користь Китаю», – констатує автор [Grant Charles, 2022].

Висновки. Аналіз міжнародної ситуації в історичній ретроспективі, зокрема зв'язаний з асиметричним радянсько-кубинським союзом та намаганням тодішнього лідера СРСР Нікити Хрущова за допомогою ядерного тиску подолати асиметрію у ядерному глобальному протистоянні з США, засвідчив, що геополітичний блеф тоді провалився і Москва зазнала серйозних іміджевих втрат. У кінцевому рахунку поразка у Карибській кризі (жовтень 1962) стала одним з ключових чинників політичного падіння Хрущова.

137

Поки що асиметричний підйом КНР початку XXI століття також нагадує про насамперед несумірність її воєнного потенціалу, зокрема й ядерного, з американським. Китай для США становить сьогодні лише певну регіональну загрозу безпекового розбалансування. І цьому викликові має протистояти стратегічний проект Quad. Проте, економічній і, навіть, ідеологічній виклик Пекіну досить відчутний.

Україна стала однією з ключових держав на Сході Європи, котра протистоїть авторитарному путінському режиму та його атакам проти Демократії. Україна у добу після розпаду СРСР усе більше ставала асиметричним викликом РФ і згодом перетворилась, без перебільшення, у pivotal state для оновленої субрегіональної системи європейської безпеки. Наслідком більш глобального, асиметричного воєнно-політичного протистояння РФ з Заходом стане зцілення її міці, а також значне обмеження тактичного маневрування й загалом значного «урізання» перспектив ведення путінським режимом та наступниками розгалуженої неоімперської політики в Євроазії.

Початок війни в Україні, без перебільшення, став, біфуркаційною точкою для Євросоюзу у докорінному перегляді власної зовнішньополітичної стратегії в умовах тектонічного геостратегічного зламу.

Постала проблема переосмислення, зокрема й геоекономічної ролі ЄС у сучасному глобальному, але й поки що схильному до фрагментації, світі.

Отже, чи залишиться Європейський Союз на маргінесі «економічним придатком західного табору, захищеним американською військовою силою, чи він забажає розпочати політичну реорганізацію континенту?» [Editorial, 2022]. Відповідь на ці складні, неоднозначні запитання весь український соціум також має дати собі якомога швидше і це повинна бути відповідь набутої у боях Витримки і Мудрості.

Джерела та література:

1. Асиметрія міжнародних відносин. 2005. Ред.: Г. М. Перепелиця, О. М. Субтельний. Київ: Видавничий дім «Стилос».

138 — 2. Асимметричная Антанта. 2021. Роль Европы в растущей зависимости России от Китая, 2 марта 2021, Carnegie Moscow Center. https://carnegieendowment.org/files/Transcript_02.03.2021-2.pdf (accessed May 23, 2022).

3. Армія зробила Україну суб'єктом геополітики. 2022. Тімоті Снайдер про значення опору широкомасштабній агресії Росії. <https://www.radiosvoboda.org/a/snayder-armiya-vidsich-rosiyi-ukrayina-subyekt/31885780.html> (accessed June 14, 2022).

4. Архипова А., Александрес М. 2014. Политический юмор Острова свободы: что кубинцы рассказывают о Фиделе Кастро. №21. С.192-251.

5. Бородаев Владимир (2010). Путь Фиделя. <http://www.library.fa.ru/files/Kastro5.pdf> (accessed April 11, 2022).

6. Дерев'яно І. 2019. Ефекти асиметрії в американсько-мексиканських відносинах. Journal of International Relations of KNU. №50. <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/view/3946/3608> (accessed April 16, 2022).

7. Дерев'яно І. П. 2019. Концептуальні ідеї теорії асиметрії Б. Уомака. Пріоритети сучасної науки (частина I): матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції м. Київ, 19-20 листопада 2019 року. Київ: МЦНіД.

8. Президиум ЦК КПСС. 1954-1964. 2004. Стенограммы. Протокольные записи заседаний. Гл. ред. А.А. Фурсенко. Т. 1. Москва: РОССПЭН. 1360 с.

9. Розумний М. М. 2015. Кризовий потенціал асиметрії міжнародних відносин. Стратегічна панорама. № 1. С. 28-34.
10. Талеб, Насім Ніколас. 2022. Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті. Київ: Наш формат.
11. Фісанов В. 2010. Обличчям до Європи (до 60-річчя Декларації Шумана). Форум. Суспільно-політичний журнал. №1(8). С.8-13.
12. Щербак Ю. Энергетическая асимметрия. Как ее преодолеть Украине? День, 14 ноября, 2005. <https://day.kyiv.ua/ru/article/mirovye-diskussii/energetic-heskaya-asimmetriya> (accessed May 14, 2022).
13. Almunia Joaquín. 2022. Marking the first Europe Day of the Brave New World, 9 May. <https://www.ceps.eu/marking-the-first-europe-day-of-the-brave-new-world/> (accessed June 21, 2022).
14. A transformational moment? 2022. The EU's response to Russia's war in Ukraine by Sergio Carrera, Steven Blockmans, Malorie Schaus and others. 30 May. https://www.ceps.eu/download/publication/?id=36541&pdf=A-transformational-moment_The-EU-response-to-Russias-war-in-Ukraine.pdf (accessed June 21, 2022). 139
15. A Strategic Compass for Security and Defence. 2022. Council of the European Union, Brussels. 21 March. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf> (accessed May 21, 2022). —
16. Draper Theodore (1961). Castro's Cuba. A Revolution Betrayed / March 27. The New Leader, New York, The American Labor Conference on International Affairs, P.12. <https://ia800301.us.archive.org/9/items/CastroCubaARevolutionBetrayed/CCRB.pdf> (accessed May 14, 2022).
17. Editorial. 2022. Politique étrangère. # 2. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/pe2_2022_editorial.pdf (accessed June 11, 2022).
18. Grant Charles. 2022. Can the west stay united on ukraine – and what will china do? Bulletin article, 30 march. <https://www.cer.eu/publications/archive/bulletin-article/2022/can-western-unity-ukraine-hold> (accessed June 19, 2022).
19. Kai He, Mingjiang Li. 2020. Understanding the dynamics of the Indo-Pacific: US–China strategic competition, regional actors, and beyond. International Affairs. January. # 96. P. 1-7. https://www.researchgate.net/publication/350086588_Understanding_the_dynamics_of_the_Indo-Pacific_US-China_strategic_competition_regional_actors_and_beyond (accessed May 19, 2022).
20. Mazarr Michael J. 2021. The Essence of the Strategic Competition with China. Features, Prism 9, no. 1. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/>

AD1137518.pdf (accessed May 14, 2022).

21. Mearsheimer John J. 2021. The Inevitable Rivalry. America, China, and the Tragedy of Great-Power Politics. Foreign Affairs. November/December. <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2021-10-19/inevitable-rivalry-cold-war> (accessed May 18, 2022).

22. The Future of the Digital Order. 2021. by Jeff Cirillo, Lisa Curtis, Joshua Fitt, Kara Frederick, Coby Goldberg, Ilan Goldenberg, Andrea Kendall-Taylor, Megan Lamberth, Martijn Rasser, and Dania Torres. GNAS-report. November. https://s3.us-east-1.amazonaws.com/files.cnas.org/documents/CNAS-Report-HTI-Nov-2021-finalb.pdf?mc_cid=8dd16fe4c4&mc_eid=d7531df096 (accessed May 22, 2022).

140

23. Understanding Influence in the Strategic Competition with China. 2019. by Michael J. Mazarr, Bryan Frederick, John J. Drennan, Emily Ellinger, Kelly Eusebi, Bryan Rooney, Andrew Stravers, Emily Yoder. RAND National Security Research Division. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RRA200/RRA290-1/RAND_RRA290-1.pdf (accessed May 16, 2022).

— 24. Womack B. Asymmetry and International Relations. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. 244 p. <http://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/39480c7e72cbc8a7f8295d19927b075c.pdf> (accessed April 14, 2022).

References:

1. Asymetriya mizhnarodnykh vidnosyn. 2005. Red.: H. M. Perepelytsya, O. M. Subtel'nyy. Kyiv: Vydavnychyy dim «Stylos».

2. Asymmetrychnaya Antanta. 2021. Rol' Evropy v rastushchey zavysymosti Rossyy ot Kytaya, 2 marta 2021, Carnegie Moscow Center. https://carnegieendowment.org/files/Transcript_02.03.2021-2.pdf (accessed May 23, 2022).

3. Armiya zrobyla Ukrainu sub'yektom heopolityky. 2022. Timoti Snyder pro znachennya oporu shyrokomasshtabniy ahresiyi Rosiyi. <https://www.radiosvoboda.org/a/snyder-armiya-vidsich-rosiyi-ukrayina-subyekt/31885780.html> (accessed June 14, 2022).

4. Arkhypova A., Alekhandres M. 2014. Polytycheskyy yumor Ostrova svobody: chto kubyntsy rasskazyvayut o Fydele Kastro. №21. S.192-251.

5. Borodaev Vladymyr (2010). Put' Fydelya. <http://www.library.fa.ru/files/Kastro5.pdf> (accessed April 11, 2022).

6. Derev'yanko I. 2019. Efekty asymetriyi v amerykano-meksykans'kykh vidnosynakh. Journal of International Relations of KNU. №50. <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/view/3946/3608> (accessed April 16, 2022).
7. Derev'yanko I. P. 2019. Kontseptual'ni ideyi teoriiy asymetriyi B. Uomaka. Priorytety suchasnoyi nauky (chastyna I): materialy III Mizhnarodnoyi naukovo- praktychnoyi konferentsiyi m. Kyiv, 19-20 lystopada 2019 roku. Kyiv: MTSNiD.
8. Prezydyum TSK KPSS. 1954-1964.2004. Stenohrammy. Protokol'nye zapysy zasedanyy. Hl. red. A.A. Fursenko. T. 1. Moskva: ROSSPÉN. 1360 s.
9. Rozumnyy M. M. 2015. Kryzovyy potentsial asymetriyi mizhnarodnykh vidnosyn. Stratehichna panorama. № 1. S. 28-34.
10. Taleb, Nasim Nikolas.2022. Antykrykhkist'. Pro (ne)vrazlyve u real'nomu zhytti. Kyiv: Nash format.
11. Fisanov V. 2010. Oblychchyam do Yevropy (do 60-richchya Deklaratsiyi Shumana). Forum. Suspil'no-politychnyy zhurnal. №1(8). S.8-13.
12. Shcherbak Yu. Énerhetycheskaya asymmetrya. Kak ee preodolet' Ukrayne? Den', 14 noyabrya, 2005. <https://day.kyiv.ua/ru/article/mirovye-diskussii/energeticheskaya-asymmetriya> (accessed May 14, 2022).
13. Almunia Joaquín. 2022. Marking the first Europe Day of the Brave New World, 9 May. <https://www.ceps.eu/marking-the-first-europe-day-of-the-brave-new-world/> (accessed June 21, 2022).
14. A transformational moment? 2022. The EU's response to Russia's war in Ukraine by Sergio Carrera, Steven Blockmans, Malorie Schaus and others. 30 May. https://www.ceps.eu/download/publication/?id=36541&pdf=A-transformational-moment_The-EU-s-response-to-Russias-war-in-Ukraine.pdf (accessed June 21, 2022).
15. A Strategic Compass for Security and Defence.2022. Council of the European Union, Brussels. 21 March.<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf> (accessed May 21, 2022).
16. Draper Theodore (1961). Castro's Cuba. A Revolution Betrayed / March 27. The New Leader, New York, The American Labor Conference on International Affairs, P.12. <https://ia800301.us.archive.org/9/items/CastroCubaARevolutionBetrayed/CCRB.pdf> (accessed May 14, 2022).
17. Editorial. 2022. Politique étrangère. # 2. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/pe2_2022_editorial.pdf (accessed June 11, 2022).

18. Grant Charles. 2022. Can the west stay united on ukraine – and what will china do? Bulletin article, 30 march. <https://www.cer.eu/publications/archive/bulletin-article/2022/can-western-unity-ukraine-hold> (accessed June 19, 2022).

19. Kai He, Mingjiang Li. 2020. Understanding the dynamics of the Indo-Pacific: US–China strategic competition, regional actors, and beyond. *International Affairs*. January. # 96. P. 1-7. https://www.researchgate.net/publication/350086588_Understanding_the_dynamics_of_the_Indo-Pacific_US-China_strategic_competition_regional_actors_and_beyond (accessed May 19, 2022).

20. Mazarr Michael J. 2021. The Essence of the Strategic Competition with China. *Features, Prism* 9, no. 1. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD1137518.pdf> (accessed May 14, 2022).

21. Mearsheimer John J. 2021. The Inevitable Rivalry. America, China, and the Tragedy of Great-Power Politics. *Foreign Affairs*. November/December. <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2021-10-19/inevitable-rivalry-cold-war> (accessed May 18, 2022).

142

—

22. The Future of the Digital Order. 2021. by Jeff Cirillo, Lisa Curtis, Joshua Fitt, Kara Frederick, Coby Goldberg, Ilan Goldenberg, Andrea Kendall-Taylor, Megan Lamberth, Martijn Rasser, and Dania Torres. GNAS-report. November. https://s3.us-east-1.amazonaws.com/files.cnas.org/documents/CNAS-Report-HTI-Nov-2021-finalb.pdf?mc_cid=8dd16fe4c4&mc_eid=d7531df096 (accessed May 22, 2022).

23. Understanding Influence in the Strategic Competition with China. 2019. by Michael J. Mazarr, Bryan Frederick, John J. Drennan, Emily Ellinger, Kelly Eusebi, Bryan Rooney, Andrew Stravers, Emily Yoder. RAND National Security Research Division. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RRA200/RRA290-1/RAND_RRA290-1.pdf (accessed May 16, 2022).

24. Womack B. *Asymmetry and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. 244 p. <http://international-relationships-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/39480c7e72cbc8a7f8295d19927b075c.pdf> (accessed April 14, 2022).